



١٣٥٧٢-٢٠٢٣٢٩

www.iranicaonline.com



دانشگاه بیرجند

دانشکده ادبیات و علوم انسانی
گروه علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی

پایان‌نامه کارشناسی ارشد علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی

ارزیابی ساختار و محتوای پایگاه‌های اطلاعاتی الکترونیکی نشریات ایرانی

استاد راهنما

دکتر محسن نوکاربیزی

کتابخانه مرکزی
شیراز

استاد مشاور

دکتر مظفر چشمه‌سهرابی

۱۳۸۸/۱۰/۲۷

نگارش

زهرا اسدالهی

تابستان ۱۳۸۸

۱۳۰۰۷۲

تاریخ:
شماره:
پیوست:

صور تجلسه دفاع از پایان نامه ی تحصیلی دوره ی کارشناسی ارشد

با تأییدات خداوند متعال، جلسه ی دفاع از پایان نامه ی تحصیلی کارشناسی ارشد خانم **زهرا اسدالهی**

به شماره دانشجویی: ۸۶۱۳۲۰۳۰۱۵ رشته: کتابداری و اطلاع رسانی گرایش: -

دانشکده: ادبیات و علوم انسانی دانشگاه بیرجند

تحت عنوان: ارزیابی ساختار و محتوای پایگاههای اطلاعاتی الکترونیکی مجلات فارسی

به ارزش: ۴ واحد در ساعت: ۱۰ روز: شنبه مورخ: ۸۸/۴/۱۳

با حضور اعضای محترم هیأت داوران متشکل از:

امضاء	رتبه علمی	نام و نام خانوادگی	سمت
	استادیار	دکتر محسن نوکاری	استاد راهنمای اول
	-	-	استاد راهنمای دوم
	استادیار	دکتر مظفر چشمه سهرابی	استاد مشاور اول
	-	-	استاد مشاور دوم
	استادیار	دکتر محمدجواد هاشم زاده	داور اول
	استادیار	دکتر محمد حسن زاده	داور دوم
	استادیار	غلامحسین جهانگیر	نماینده تحصیلات تکمیلی

تشکیل گردید، نتیجه ارزیابی به شرح زیر مورد تأیید قرار گرفت:

قبول (با درجه عالی و امتیاز: ۱۹,۴) دفاع مجدد مردود

۱- عالی (۲۰-۱۸) ۲- بسیار خوب (۹۹-۱۷-۱۶) ۳- خوب (۹۹-۱۵-۱۴) ۴- قابل قبول (۹۹-۱۳-۱۲)

قدردانی و پاس

پاس و ستایش خدای را که هر چه از او در نهایت همت خویش طلب کردم، در نهایت سخاوت خود به من ارزانی داشت.
اکنون که به یاری این دو پاک نجارش رساله به پایان رسیده است، جا دارد از زحمات اساتید بزرگوار که در طول تحصیل خوشه‌چین علم، معرفت و محبت آن با بوده‌ام، صمیمانه تشکر و قدردانی نمایم.

از زحمات، حمایت‌های علمی و راهنمایی‌های ارزنده‌ی جناب آقای دکتر محسن نوکاریزی، استاد علم و اخلاق، که همواره رهگشا بوده‌اند کمال تقدیر و تشکر را دارم، و وجدان کاری ایشان را ارج می‌نم.

از استاد محترم مشاور جناب آقای دکتر مظفر چشمه‌سرابی که با دقتی قابل تقدیر فصول مختلف پایان‌نامه را مطالعه نموده و با ارائه‌ی پیشنهادهای سازنده موجب غنای بیش‌تر آن شدند صمیمانه تشکر می‌کنم.

از جناب آقای دکتر حمیدرضا جالی همونی که اندیشه‌ی اصلی این پژوهش را پیشنهاد دادند تشکر می‌کنم.
از اساتید بزرگوار جناب آقای دکتر محمد حسن زاده و جناب آقای دکتر محمد جواد ماسم زاده که زحمات و دوری این پایان‌نامه را بر عهده گرفتند سپاسگزارم.

از اساتید خود در دانشگاه علوم پزشکی اصفهان قدردانی می‌نمایم.
از پدر و مادر عزیزم، به پاس حافظه‌ی سرشار و گرمای امیدبخش وجودشان کمال تشکر را دارم.
از دوستان مهربانم، به ویژه خانم بافرشته طبرسا و مریم رضایی به خاطر محبت‌های بی‌دین‌شان قدردانی می‌کنم.
امید آن که همه‌ی این بزرگواران در سایه‌ی الطاف الهی موفق و مؤید باشند.

تقدیم بہ

ہمہ آنانی کہ افتخار سا کردی شان را داشته ام

چکیده

پژوهش کاربردی حاضر به روش ارزیابانه انجام شد. هدف از انجام پژوهش ارزیابی ساختار و محتوای پایگاه‌های اطلاعاتی الکترونیکی مجلات فارسی بود. جامعه‌ی پژوهش شامل سه پایگاه اطلاعاتی سید، مگ‌ایران، و نامتن بود. اطلاعات در بخش محتوا از طریق سیاهه‌ی واری و در بخش ساختار از طریق مشاهده و مصاحبه‌ی سازمان‌یافته با مدیران سه پایگاه گردآوری شد. میزان مطابقت سه پایگاه سید، مگ‌ایران و نامتن با معیارهای ساختار به ترتیب $50/43\%$ ، $54/70\%$ و $41/88\%$ برآورد شد. براساس یافته‌های پژوهش، پایگاه مگ‌ایران بیش‌ترین مطابقت را با معیارهای ساختار داشت.

به دلیل متغیر بودن ویژگی‌های محتوایی نمی‌توان پایگاهی را که به طور قطع از این حیث در وضعیت بهتری قرار دارد، انتخاب کرد. نتایج حاصل از ارزیابی جامعیت گویای آن بود که پایگاه مگ‌ایران بیش‌ترین جامعیت ($36/35\%$) را در مقایسه با مجلات کل کشور، و پایگاه سید بیش‌ترین جامعیت (94%) را در مقایسه با مجلات علمی و پژوهشی دارد. براساس بررسی‌های صورت گرفته در پوشش موضوعی، پایگاه سید در حوزه‌ی موضوعی پزشکی و پیراپزشکی غنی‌تر بود، ولی پایگاه مگ‌ایران و نامتن در حوزه‌ی موضوعی علوم انسانی، مجلات بیش‌تری دربرداشتند. پایگاه نامتن بر خلاف دو پایگاه سید و مگ‌ایران، به دلیل استفاده از زبان نمایه‌سازی کنترل‌شده، از روند مشخص و منسجمی برای نمایه‌سازی مجلات برخوردار بود. پایگاه‌های سید و مگ‌ایران به دلیل این‌که به صورت روزانه روزآمد می‌شوند، و پایگاه نامتن به دلیل پوشش گذشته‌نگر وسیع‌تر در شرایط بهتری قرار داشتند.

نتایج حاصل از بررسی ویژگی‌های منحصر به فرد ساختاری و محتوایی پایگاه‌ها مبین آن بود که پایگاه سید از این نظر در رتبه‌ی نخست قرار دارد.

یافته‌های حاصل از محاسبه‌ی همپوشانی سنتی نشان داد، بیش‌ترین همپوشانی بین پایگاه‌های مگ‌ایران و نامتن ($23/82\%$) و کم‌ترین همپوشانی بین دو پایگاه سید و نامتن ($0/67\%$) است. همپوشانی کلی بین سه پایگاه نیز $5/12\%$ برآورد شد. محاسبه‌ی همپوشانی با استفاده از فرمول همپوشانی نسبی نیز نشان داد، بیش‌ترین همپوشانی نسبی در پایگاه سید ($45/15\%$)، و کم‌ترین همپوشانی نسبی در پایگاه مگ‌ایران ($10/47\%$) است.

به طور کلی هر سه پایگاه می‌توانند با توجه بیش‌تر به معیارهای مطرح شده در سیاهه‌ی واری بر قابلیت‌های ساختاری خود بیفزایند. در بخش محتوا نیز افزایش جامعیت و توسعه‌ی پوشش موضوعی، استفاده از رویکرد ترکیبی از زبان آزاد و کنترل‌شده، عدم گزینش در نمایه‌سازی، افزایش پوشش گذشته‌نگر و کاهش دوره‌ی روزآمدسازی در هر سه پایگاه توصیه می‌شود.

واژه‌های کلیدی: پایگاه‌های اطلاعاتی الکترونیکی نشریات، پایگاه اطلاعاتی سید، پایگاه اطلاعاتی مگ‌ایران، پایگاه اطلاعاتی نامتن، نشریات ایرانی، ساختار پایگاه‌های اطلاعاتی، محتوای پایگاه‌های اطلاعاتی.

فهرست مندرجات

ا	صفحه‌ی قدردانی
ب	صفحه‌ی اهدا
ج	چکیده‌ی فارسی
د	فهرست مندرجات
و	فهرست نمودارها و جدول‌ها
۱	فصل ۱: مقدمه‌ی پژوهش
۲	مقدمه
۳	بیان مسأله
۷	اهمیت و ضرورت مسأله
۸	اهداف پژوهش
۸	سوالات پژوهش
۹	تعاریف عملیاتی
۱۰	فصل ۲: مبانی نظری و پیشینه‌ی پژوهش
۱۱	مقدمه
۱۱	بخش نخست: مبانی نظری پژوهش
۱۱	مجله
۱۲	مجله‌ی الکترونیکی
۱۳	تاریخچه‌ی انتشار مجلات الکترونیکی
۱۴	انواع مجلات الکترونیکی
۱۵	پایگاه‌های اطلاعاتی
۱۶	تاریخچه‌ی پایگاه‌های اطلاعاتی
۱۶	اجزای پایگاه‌های اطلاعاتی
۱۷	انواع پایگاه‌های اطلاعاتی
۲۰	پایگاه‌های اطلاعاتی الکترونیکی نشریات در ایران
۲۱	ارزیابی
۲۲	ارزیابی ساختار پایگاه اطلاعاتی
۲۳	ارزیابی محتوای پایگاه اطلاعاتی
۲۳	استفاده از سیاهه‌ی واری در ارزیابی پایگاه اطلاعاتی
۲۴	بخش دوم: پیشینه‌ی پژوهش
۲۵	پیشینه‌ی پژوهش در داخل کشور
۳۰	پیشینه‌ی پژوهش در خارج از کشور

۳۵	استنتاج از پیشینه‌ی پژوهش
۳۶	فصل ۳: روش‌شناسی پژوهش
۳۷	مقدمه
۳۷	نوع و روش پژوهش
۳۸	جامعه‌ی پژوهش
۳۸	ابزار و روش‌های گردآوری داده‌ها
۴۲	روایی ابزار گردآوری داده‌ها
۴۲	روش تجزیه و تحلیل داده‌ها
۴۲	محدودیت‌های پژوهش
۴۳	فصل ۴: یافته‌های پژوهش
۴۴	مقدمه
۴۴	بررسی ساختار
۵۱	بررسی محتوا
۵۵	ویژگی‌های منحصر به فرد ساختاری و محتوایی
۵۷	همپوشانی
۶۰	فصل ۵: نتیجه‌گیری و پیشنهادهای پژوهش
۶۱	مقدمه
۶۱	خلاصه‌ی پژوهش
۶۴	بحث و تحلیل
۸۳	نتیجه‌گیری
۸۶	پیشنهاد‌های پژوهش
۸۸	فهرست منابع
۹۸	پیوست‌ها
۹۹	پیوست یک
۱۰۶	پیوست دو
۱۰۸	پیوست سه
۱۰۹	چکیده‌ی انگلیسی
۱۱۰	صفحه عنوان انگلیسی

فهرست نمودارها و جدول‌ها

- نمودار ۴-۱. امتیاز پایگاه‌های سید، مگ‌ایران و نامتن در مقوله‌ی معیارهای ... ۴۶
- نمودار ۴-۲. امتیاز پایگاه‌های سید، مگ‌ایران و نامتن در مقوله‌ی معیارهای... ۴۷
- نمودار ۴-۳. امتیاز پایگاه‌های سید، مگ‌ایران و نامتن در مقوله‌ی معیارهای... ۴۸
- نمودار ۴-۴. امتیاز پایگاه‌های سید، مگ‌ایران و نامتن در مقوله‌ی معیارهای... ۵۰
- نمودار ۴-۵. همپوشانی سنتی پایگاه‌های سید، مگ‌ایران و نامتن ۵۷
- جدول ۴-۱. جامعیت پایگاه‌های سید، مگ‌ایران و نامتن در مقایسه با ... ۵۱
- جدول ۴-۲. نشریات علمی و پژوهشی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری ... ۵۱
- جدول ۴-۳. جامعیت پایگاه‌های سید، مگ‌ایران و نامتن در مقایسه با ... ۵۲
- جدول ۴-۴. پوشش موضوعی پایگاه‌های سید، مگ‌ایران و نامتن ۵۲
- جدول ۴-۵. وضعیت نمایه‌سازی پایگاه‌های سید، مگ‌ایران و نامتن ۵۳
- جدول ۴-۶. وضعیت پوشش زمانی و دوره‌ی روزآمدسازی ... ۵۴
- جدول ۴-۷. امتیاز پایگاه‌های سید، مگ‌ایران و نامتن در مقوله‌ی ویژگی‌های ... ۵۷
- جدول ۴-۸. همپوشانی نسبی پایگاه‌های سید، مگ‌ایران و نامتن ۵۸
- جدول ۴-۹. میزان انطباق پایگاه‌های سید، مگ‌ایران و نامتن با معیارهای ساختار ۵۸

فصل ۱

مقدمه‌ی پژوهش

مقدمه

در طی سال‌های گذشته، شاهد رشد فزاینده‌ای در تولید و انتشار منابع الکترونیکی بوده‌ایم. تولید و نشر منابع الکترونیکی تحولات عظیمی در کتابخانه‌ها ایجاد کرده‌اند. با انتشار این منابع نه تنها روش‌های اداره‌ی کتابخانه‌ها تغییر کرده است، بلکه نقش کتابداران نیز متحول شده و فعالیت‌های فراوانی به واحد خدمات فنی کتابخانه‌ها اضافه شده که در روش‌های سنتی کتابخانه‌ای وجود نداشته است (ژانگ^۱، ۲۰۰۳).

همگام با گسترش انتشار منابع الکترونیکی، بر تعداد مجلات الکترونیکی نیز افزوده شده است. ویژگی‌هایی چون سرعت روزآمدسازی، کاهش هزینه‌های انتشار، ارائه‌ی امکانات مختلفی که در نشریات چاپی میسر نبود و نیز تسهیل اشاعه‌ی دستاوردهای پژوهشی با هزینه‌ای اندک و در کم‌ترین زمان، افزایش قابلیت دستیابی، انعطاف‌پذیری و تعامل باعث شده است تا گرایش فزاینده‌ای به سوی تهیه‌ی نسخه‌های الکترونیکی پیاپی و مجلات چاپی ایجاد شود (سوآرنا، کالیان، پراکاسان و کومار^۲، ۲۰۰۲).

آلن و بوتکوویچ^۳ (۲۰۰۳) هم در پژوهشی یادآور می‌شوند که کتابخانه‌ها بیش از گذشته به تهیه‌ی نسخ الکترونیکی مجلات و حذف اشتراک چاپی آن‌ها علاقه‌مند شده‌اند.

هم‌زمان با افزایش تعداد مجلات الکترونیکی و پایگاه‌های ارائه‌دهنده‌ی آن‌ها در کتابخانه‌ها، کتابداران با مشکلات تازه‌ای روبه‌رو شده‌اند که پیش از این با آن‌ها روبه‌رو نبوده‌اند. مباحثی چون مدیریت و ارزیابی پایگاه‌های اطلاعاتی مجلات، سفارش، ارائه‌ی خدمات، شیوه‌ی اشتراک، شیوه‌ی تهیه و ارائه‌ی گزارش از میزان استفاده، از جمله‌ی این مباحث هستند. نبود الگویی واحد در تولید، انتشار و اشاعه‌ی پایگاه‌های اطلاعاتی مجلات، مشکل اساسی در تولید و انتشار مجلات الکترونیکی است (لوتر^۴، ۲۰۰۰).

1. Zhang

2. Swarna, Kalyane, Prakasan, and Kumar

3. Alan and Butkovich

4. Luther

بیان مسأله

از نخستین روزهای پیدایش علم، دانشمندان مجبور بودند خود را با دانش جدیدی که در رشته‌های تخصصی‌شان به وجود می‌آید، هماهنگ سازند. پیش از قرن شانزدهم، اکثر کشفیات و نتایج جدید از طریق مکاتبات شخصی منتقل می‌شد. در قرن هفدهم نشریات ادواری پدیدار شدند. در اواسط قرن هفدهم میلادی و به دنبال شکل‌گیری مجامع علمی، نخستین مجله‌ی علمی در سال ۱۶۶۵ منتشر شد. البته تا قرن هیجدهم مجله‌ها با محتوای کلی چاپ می‌شدند؛ ولی در قرن نوزدهم، با افزایش تعداد دانشمندان در حوزه‌های مختلف علمی، مجله‌هایی محدود به موضوعی مشخص انتشار یافتند (داورپناه، ۱۳۸۵).

از سال ۱۶۶۵ یعنی زمانی که «مجله‌ی دانشوران»^۱ در فرانسه منتشر شد، نشریات همواره نقش مهمی در ارتباطات علمی داشته‌اند، به طوری که گفته می‌شود علوم بدون نشریات به شکلی که می‌شناسیم، قابل تصور نیستند (هارتر و کیم،^۲ ۱۹۹۷).

رشد نشریات علمی قابل توجه است. به اعتقاد پرایس^۳ تا سال ۱۸۰۰ در حدود ۱۰۰ مجله، تا سال ۱۸۵۰ بیش از ۱۰۰۰ مجله، تا سال ۱۹۰۰ حدود ۱۰۰۰۰ و در سال ۱۹۵۰ تعداد مجلات تقریباً به ۱۰۰۰۰۰ عنوان افزایش یافت (پرایس، ۱۹۶۵). چنانچه رشد مجلات با این آهنگ ادامه پیدا می‌کرد، تعداد مجلات در سال ۲۰۰۰ میلادی به ۱۰۰۰۰۰۰ مجله بالغ می‌شد (مهرداد، کلینی، ۱۳۸۳).

امروزه مجله‌ی چاپی یکی از رسانه‌های مهم در راستای گزارش پیشرفت‌های علمی است. مجله‌ی چاپی کانون چرخه‌ی اطلاعاتی است که نقش‌آفرینان آن عبارت‌اند از:

۱. دانشمندان و پژوهشگران به عنوان تولیدکنندگان و مصرف‌کنندگان اطلاعات؛
۲. ناشران تجاری و غیرتجاری که فرایند ویراستاری و داوری را ساماندهی می‌کنند و ارائه‌دهنده‌ی خدمات نمایه‌سازی و چکیده‌نویسی هستند؛
۳. کتابخانه‌ها که به منظور تأمین نیازهای کاربران خود، عنوان‌هایی را از دنیای انتشارات انتخاب و رکوردها را نگهداری و اطلاعات را بر حسب تقاضا، هم برای مؤسسات خود و هم از طریق امانت بین کتابخانه‌ای برای دیگر مؤسسات تهیه می‌کنند (مهرداد، کلینی، ۱۳۸۳).

هرچند تولید روز افزون اطلاعات و افزایش انتشارات در اشاعه‌ی آن‌ها بین افراد جامعه تأثیر دارد، ولی موجب بروز مشکلاتی در دستیابی به منابع مورد نیاز می‌شود. بنابراین لازم است این انتشارات به صورت مناسبی سازمان داده شوند تا بتوانند به نحو مطلوب و مؤثر مورد بهره‌برداری قرار گیرند (معین‌فر، ۱۳۷۵)؛ به همین سبب در اواخر قرن ۱۹ و اوایل قرن ۲۰، خدمات نمایه‌سازی و چکیده‌نویسی جهت مقابله با اضافه بار اطلاعاتی^۴ و انتشارات علمی، فنی و پزشکی پدید آمد. هدف این خدمات این بود که دانشمندان بدون بررسی کامل هر نشریه، در جریان اطلاعات موضوعی روز قرار بگیرند (لارج، تد و هارتلی،^۵ ۱۳۸۲).

1. Journal des savants
 2. Hurter and Kim
 3. Price
 4. Information overload
 5. Large, Tedd and Hartly

با افزایش سریع حجم اطلاعات علمی، روش‌های دستی و قدیمی نمایه‌سازی و بازیابی، کارایی خود را از دست داد. دولت آمریکا که در سال ۱۹۵۷ از عصر صنعتی به عصر اطلاعاتی قدم نهاد، برای توسعه‌ی اغلب پایگاه‌های اطلاعاتی اولیه، بودجه‌ای را تعیین کرد (علیجانی، ۱۳۸۷).

مهم‌ترین جهش در صنعت اطلاع‌رسانی در دهه‌ی ۱۹۶۰، تولید پایگاه‌های اطلاعاتی متنی به ویژه پایگاه‌های اطلاعاتی کتابشناختی بوده است. نخستین اقدام در زمینه‌ی تهیه و تولید پایگاه اطلاعاتی کتابشناختی ماشین‌خوان را کتابخانه‌ی ملی پزشکی آمریکا^۱ انجام داد. پایگاه اطلاعاتی این کتابخانه به نام «مدلارز»^۲ اصولاً برای تولید نمایه‌نامه‌ی چاپی پزشکی (ایندکس مدیکوس)^۳ طراحی شده بود. مدلارز در سال ۱۹۶۴ به مرحله‌ی اجرا درآمد. با راه‌اندازی مدلارز می‌توان گفت صنعت نشر الکترونیکی آغاز شد (مهراد، ۱۳۷۳).

انجمن شیمی آمریکا^۴ و شرکت الزویر^۵، در اوایل دهه‌ی ۱۹۸۰ دسترسی به مجلات چاپی از طریق نظام‌های پیوسته را مطالعه و بررسی کردند. در سال ۱۹۸۳، الزویر گروه مجلات پزشکی خود را از طریق میزبانی پیوسته^۶ به نام خدمات بازیابی کتابشناختی^۷ عرضه کرد و در همان سال انجمن شیمی آمریکا ۱۸ عنوان مجله‌ی علمی خود را از طریق همان میزبان ارائه نمود؛ مجلات مزبور قرینه‌ی الکترونیکی مجلات چاپی بودند (اسکودر^۸، ۱۹۹۴).

گسترش اینترنت در دهه‌ی ۱۹۹۰ تأثیر چشم‌گیری بر دسترسی افراد به منابع اطلاعاتی داشته است. در ابتدا توزیع مجلات الکترونیکی در اینترنت به وسیله‌ی پست الکترونیکی صورت می‌گرفت. نگهداری و مدیریت فهرست مشترکین به عهده‌ی نرم‌افزار خدمت‌گزار فهرست^۹ بود و کاربران، مجله‌ی مورد نظر خود را از طریق گروه‌های خبری^{۱۰}، گروه‌های بحث^{۱۱} و گروه‌های مورد علاقه^{۱۲} دریافت می‌کردند. مشترکین ابتدا چکیده و اطلاعات کتابشناختی مقالات را از طریق پست الکترونیکی دریافت می‌کردند، و در صورت تمایل به دریافت متن کامل مقاله از طریق پروتکل انتقال فایل^{۱۳}، وارد رایانه‌ی خدمت‌دهنده^{۱۴} می‌شدند، و مقاله‌ی مربوط را به رایانه‌ی خود منتقل می‌کردند (محسنی، ۱۳۸۵). در سال ۱۹۹۳ در مرکز اروپایی تحقیقات هسته‌ای^{۱۵} در ژنو، روشی برای اشاعه و یافتن اطلاعات در اینترنت به وجود آمد که به وب جهان‌گستر یا وب^{۱۶} مشهور شد (لارج، تد و هارتلی، ۱۳۸۲).

-
1. U.S. National library of Medicine
 2. MEDLARS (Medical Literature Analysis and Retrieval System)
 3. Index Medicus
 4. American chemical society
 5. Elsevier
 6. Online host
 7. BRS (Bibliographic Retrieval Services)
 8. Schauder
 9. List server
 10. News groups
 11. Discussion groups
 12. Intrested groups
 13. File Transfer Protocol (FTP)
 14. Server
 15. Center European pour la Recherche Nuclaire (CERN)
 16. Word Wide Web

ابداع وب جهان‌گستر با انواع قابلیت‌ها و امکانات موجود در آن باعث شده است تا فرایند تبادل اطلاعات علمی در قالب‌های مختلف به ویژه در قالب مجلات الکترونیکی بیش از پیش افزایش یابد. دسترسی فوری به اطلاعات چاپ شده در مجلات در هر ساعت از شبانه روز، دسترسی از راه دور، کاهش هزینه‌های چاپ و نشر، سرعت انتشار، روزآمد بودن اطلاعات و ایجاد محیطی کاربرپسند و بی‌کاغذ از مهم‌ترین ویژگی‌های یک مجله‌ی الکترونیکی است (هانتز^۱، ۱۹۹۸). در همین راستا بسیاری از ناشران و کارگزاران نیز به طراحی نسخه‌ی تحت وب محصولات خود پرداختند و تولیدات خود را از طریق وب ارائه کردند.

هرچند به گفته‌ی توراف و هیلتز^۲، تاریخ پیدایش مجلات الکترونیکی به سال ۱۹۷۶ برمی‌گردد، اما نخستین مجله‌ی داوری شده‌ی تمام متن الکترونیکی با عنوان Online Journal of Current Clinical Trials (OJCCT) در دهه‌ی ۱۹۹۰ انتشار یافت (کیهانی، ۱۹۹۳). انتشار مجلات به صورت الکترونیکی سبب شده است که بسیاری از پایگاه‌های اطلاعاتی کتابشناختی، به سمت ارائه‌ی مقالات به صورت متن کامل حرکت کنند و پایگاه‌های جدیدی نیز از مجموعه‌ی مجلات الکترونیکی به وجود آید و امکان جست‌وجو و دسترسی پیوسته به متن کامل مجلات فراهم شود (علیچانی، ۱۳۸۷). هم‌اکنون پایگاه‌های اطلاعاتی بسیاری از طریق وب قابل دسترسی هستند، از آن جمله می‌توان به پایگاه‌های بزرگ اطلاعاتی نظیر دیالوگ^۳، ابسکو^۴ و پروکوئست^۵ اشاره کرد. ابسکو از پیشگامان ارائه‌ی خدمات پیوسته، از سال ۱۹۹۴ به بعد به ارائه‌ی خدمات از طریق وب پرداخته است. پروکوئست نیز نسخه‌ی پیوسته‌ی خود را از سال ۱۹۹۵ ارائه نموده است (تنوپیر^۶، ۱۹۹۶).

مجله‌ی الکترونیکی در اصل بازنمودی الکترونیکی از یک مجله است. در بسیاری از موارد این مجله‌ها دقیقاً نسخه‌ای تکراری از ویرایش چاپی خود هستند و گاهی نیز اطلاعاتی اضافی مانند نمودارهای تعاملی و پیوندهای بیرونی را دربردارند. اما در پاره‌ای موارد نسخه‌ای چاپی در کنار این مجله‌ها وجود ندارد و این مجله‌ها از ابتدا به صورت رقومی منتشر می‌شوند (لی، بویل^۷، ۲۰۰۴).

با توجه به افزایش مقالات مجلات، کنفرانس‌ها، و سمینارها در ایران، اطلاع از وجود این مدارک و امکان دستیابی سریع و مستمر به محتوای اطلاعاتی آن‌ها از اهمیت خاصی برخوردار شده است. این مهم جز از طریق سازماندهی و پردازش اطلاعات مجلات در قالب پایگاه‌های اطلاعاتی میسر نخواهد شد. در همین راستا چندی است که در کشور ما طراحی پایگاه‌های اطلاعاتی الکترونیکی مجلات آغاز شده و فعالیت‌های پراکنده‌ای توسط برخی سازمان‌ها در خصوص ارائه‌ی شکل الکترونیکی مجلات فارسی به صورت پیوسته یا ناپیوسته انجام گرفته است. از آن جا که این پایگاه‌ها مراحل آغازین تکوین را می‌گذرانند، مشخص نیست ساختار و محتوای آن‌ها از چه کیفیتی برخوردار است، به طوری که وجود مشکل در این زمینه ممکن است مانع ایفای رسالت اصلی این پایگاه‌ها، یعنی ارائه‌ی بهترین

-
1. Hunter
 2. Turoff and Hilts
 3. Dialog
 4. Ebsco
 5. ProQest
 6. Tenopir
 7. Lee, Boyle

خدمات به کاربران شود. دستیابی به محتوا و ساختار مناسب و کارآمد و توسعه‌ی خدمات پایگاه‌ها از طریق بازخوردهای حاصل از ارزیابی و بررسی میسر خواهد شد.

تاکنون در حوزه‌ی پایگاه‌های اطلاعاتی، مجلات الکترونیکی، و وبسایت‌ها از جنبه‌های گوناگون از جمله ارائه‌ی معیارهای ارزیابی و بررسی محیط رابط کاربر، ساختار، انتخاب، مدیریت و فراهم‌آوری، محتوا و کارایی، همپوشانی، و عملکرد بازیابی، پژوهش‌هایی (بینش، ۱۳۸۶؛ ابراهیمی، ۱۳۸۵؛ دهقانی، ۱۳۸۴؛ فرج پهلوی، صابری، ۱۳۸۴؛ مهرداد، زاهدی، ۱۳۸۴؛ گاول، آیزلید، ۲۰۰۸؛ نیسونجر، ۲۰۰۸؛ ژوزف، ۲۰۰۷؛ بریر، لبین، ۱۹۹۹) صورت گرفته است. ولی در حوزه‌ی پایگاه‌های اطلاعاتی الکترونیکی مجلات فارسی و ارزیابی آن‌ها به طور جامع از نظر ساختار و محتوا مطالعه‌ی انجام نشده است.

هشت پایگاه در کشور، شکل الکترونیکی مجلات و مقالات فارسی را در قالب پایگاه‌های اطلاعاتی پیوسته ارائه می‌دهند؛ این هشت پایگاه عبارت‌اند از:

۱. پایگاه اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی^۵ با آدرس www.sid.ir

۲. بانک اطلاعات نشریات کشور، ارائه شده توسط شرکت نرم‌افزاری آفتاب با آدرس www.magiran.com

۳. نامتن نشریات ایران، ارائه شده توسط شرکت نرم‌افزاری ایلا نرم‌افزار با آدرس www.namamatn.ir

۴. پایگاه استنادی علوم جهان اسلام با آدرس www.isc.gov.ir

۵. بانک مقالات فارسی با آدرس www.mydocument.ir

۶. بزرگ‌ترین پایگاه مقالات ایرانیان با آدرس www.maghale.net

۷. پایگاه مجلات تخصصی نور با آدرس www.noormags.com

۸. پایگاه مجلات و مقالات علمی ایران با آدرس www.ISMags.com

پس از بررسی‌های اولیه مشخص شد که از بین پایگاه‌های نام برده، سه پایگاه اطلاعاتی سید، مگ‌ایران و نامتن جامعیت و پوشش موضوعی گسترده‌تری دارند؛ از طرفی مدت زمان بیش‌تری از طراحی آن‌ها می‌گذرد، بنابراین از امکانات بالاتری نسبت به سایر پایگاه‌ها برخوردارند و برای کاربران نیز شناخته شده‌تر هستند.

اما مشخص نیست که هر یک از پایگاه‌های اطلاعاتی مجلات فارسی سید، مگ‌ایران و نامتن از نظر ساختار و محتوا چه ویژگی‌هایی دارند و به چه میزان با معیارهای ارزیابی ساختار منطبق هستند؟

1. Gavel and Iselid

2. Nisonger

3. Joseph

4. Brier and Lebbin

5. Scientific Information Database (SID)

۶. لازم به ذکر است که سابقه‌ی نامتن به سابقه‌ی بانک اطلاعاتی فهرستگان که در سال ۱۳۸۰ طراحی شد، برمی‌گردد.

همپوشانی هر یک از پایگاه‌های یاد شده چه اندازه است؟ کدام‌یک از پایگاه‌های اطلاعاتی مجلات فارسی از نظر ساختار و محتوا در وضعیت بهتری قرار دارند؟
برای پاسخگویی به سؤالات یاد شده تصمیم گرفته شد تا سه پایگاه اطلاعاتی الکترونیکی مجلات فارسی سید، مگ‌ایران، و نامتن از نظر ساختار و محتوا ارزیابی شوند.

اهمیت و ضرورت مسأله

نظام‌های اطلاع‌رسانی، نظام‌های پویایی هستند که نیاز به تغییر و اصلاح مداوم دارند تا فرایند رشد خود را حفظ کنند؛ این کار جز با بررسی، مطالعه و ارزیابی مداوم این نظام‌ها امکان‌پذیر نخواهد بود. اکنون پایگاه‌های اطلاعاتی به یکی از مهم‌ترین بخش‌های نظام اطلاع‌رسانی تبدیل شده‌اند و به خاطر روزآمد بودن و گستره‌ی وسیع، مهم‌ترین منبع برای تحقیق و پژوهش به شمار می‌روند. ضرورت همگامی با پیشرفت‌های جدید و بهره‌گیری از فناوری‌های نوین اطلاعاتی به ویژه در حوزه‌ی تبادل اطلاعات علمی باعث شده است در کشور ما نیز ایجاد و گسترش مجلات الکترونیکی فارسی و پایگاه‌های ارائه‌دهنده‌ی آن‌ها مورد توجه قرار گیرد. هرچند ارائه‌ی پایگاه‌های اطلاعاتی مجلات فارسی با استفاده از شبکه‌ی جهانی وب در کشور ما مبحث جدیدی است ولی اگر بتوان پیش از رواج طراحی و استفاده از پایگاه‌های اطلاعاتی الکترونیکی مجلات و قبل از آن که مراکز و مؤسسات هر یک راهکار مجزایی را از نظر ساختار و محتوا برای تولید آن‌ها برگزینند، نقاط قوت و ضعف پایگاه‌های موجود را مشخص کرد، گامی بسیار ارزنده به جلو خواهد بود. نتایج این پژوهش می‌تواند مورد استفاده‌ی گروه‌های زیر قرار گیرد:

۱. تولیدکنندگان پایگاه‌های اطلاعاتی: نتایج این پژوهش بازخوردهایی را برای تولیدکنندگان پایگاه‌ها فراهم می‌آورد، و نشان می‌دهد که آن‌ها تا چه اندازه به هدف خود که ارائه‌ی بهترین و جامع‌ترین پایگاه از مجلات فارسی است، نزدیک شده‌اند؛ این امر باعث بهبود کیفیت این پایگاه‌ها خواهد شد.
۲. خریداران پایگاه‌های اطلاعاتی: از آن‌جا که تهیه‌ی برخی از پایگاه‌های اطلاعاتی مجلات فارسی مستلزم پرداخت هزینه است، نتایج این پژوهش می‌تواند از نظر انتخاب بهترین پایگاه و صرفه‌جویی در بودجه، راهگشای خریداران که بیش‌تر دانشگاه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی هستند، باشد.
۳. کتابداران: این گروه شامل کتابدارانی است که عمدتاً در بخش‌های اطلاع‌رسانی، نشریات و سفارشات انجام وظیفه می‌کنند، چرا که این دسته از افراد افزون بر جنبه‌های اقتصادی خرید و اشتراک پایگاه‌ها، به محتوا و ساختار آن‌ها نیز توجه دارند تا مجموعه‌ای فراهم کنند که به بهترین شکل نیازهای مراجعان را برآورده سازد.
۴. استفاده‌کنندگان: این گروه شامل دانشجویان، اساتید، محققان و کلیه‌ی افرادی است که در حیطه‌ی تحقیق و پژوهش گام برمی‌دارند.

اهداف پژوهش

هدف اصلی این پژوهش ارزیابی ساختار و محتوای پایگاه‌های اطلاعاتی الکترونیکی مجلات فارسی بود. در همین راستا و برای رسیدن به این هدف اصلی، اهداف جزئی زیر مورد توجه قرار گرفت:

۱. تعیین ویژگی‌های پایگاه‌های اطلاعاتی الکترونیکی نشریات ایرانی سید، مگ‌ایران و نامتن براساس معیارهای ارزیابی ساختار؛
۲. تعیین ویژگی‌های پایگاه‌های اطلاعاتی الکترونیکی نشریات ایرانی سید، مگ‌ایران و نامتن براساس معیارهای ارزیابی محتوا؛
۳. تعیین میزان انطباق پایگاه‌های اطلاعاتی الکترونیکی نشریات ایرانی سید، مگ‌ایران و نامتن با معیارهای ارزیابی ساختار؛
۴. تعیین همپوشانی بین پایگاه‌های اطلاعاتی الکترونیکی نشریات ایرانی سید، مگ‌ایران و نامتن؛
۵. تعیین پایگاهی که از بین پایگاه‌های اطلاعاتی الکترونیکی نشریات ایرانی براساس معیارهای ارزیابی ساختار و محتوا در وضعیت بهتری قرار دارد.

سوالات پژوهش

۱. وضعیت پایگاه‌های اطلاعاتی الکترونیکی نشریات ایرانی سید، مگ‌ایران و نامتن براساس معیارهای مربوط به جست‌وجو چگونه است؟
۲. وضعیت پایگاه‌های اطلاعاتی الکترونیکی نشریات ایرانی سید، مگ‌ایران و نامتن براساس معیارهای مربوط به نمایش چگونه است؟
۳. وضعیت پایگاه‌های اطلاعاتی الکترونیکی نشریات ایرانی سید، مگ‌ایران و نامتن براساس معیارهای مربوط به بازیابی چگونه است؟
۴. وضعیت پایگاه‌های اطلاعاتی الکترونیکی نشریات ایرانی سید، مگ‌ایران و نامتن براساس معیارهای کاربرپسندی چگونه است؟
۵. میزان جامعیت هر یک از پایگاه‌های اطلاعاتی الکترونیکی نشریات ایرانی سید، مگ‌ایران و نامتن چه اندازه است؟
۶. پوشش موضوعی هر یک از پایگاه‌های اطلاعاتی الکترونیکی نشریات ایرانی سید، مگ‌ایران و نامتن در چه حوزه‌ای غنی‌تر است؟
۷. وضعیت نمایه‌سازی هر یک از پایگاه‌های اطلاعاتی الکترونیکی نشریات ایرانی سید، مگ‌ایران و نامتن از نظر زبان و شمول چگونه است؟
۸. پوشش زمانی و دوره‌ی روزآمدسازی هر یک از پایگاه‌های اطلاعاتی الکترونیکی نشریات ایرانی سید، مگ‌ایران و نامتن چگونه است؟

۹. وضعیت پایگاه‌های اطلاعاتی الکترونیکی نشریات ایرانی سید، مگ‌ایران و نامتن براساس ویژگی‌های منحصر به فرد ساختاری و محتوایی چگونه است؟
۱۰. همپوشانی هر یک از پایگاه‌های اطلاعاتی الکترونیکی نشریات ایرانی سید، مگ‌ایران و نامتن چه اندازه است؟
۱۱. هر یک از پایگاه‌های اطلاعاتی الکترونیکی نشریات ایرانی سید، مگ‌ایران و نامتن چه میزان با معیارهای ارزیابی ساختار مطابقت دارند؟
۱۲. کدامیک از پایگاه‌های اطلاعاتی الکترونیکی نشریات ایرانی سید، مگ‌ایران و نامتن براساس معیارهای ارزیابی ساختار و محتوا در وضعیت بهتری قرار دارند؟

تعاریف عملیاتی

پایگاه‌های اطلاعاتی الکترونیکی مجلات طبق تعریف دائره‌المعارف کتابداری و اطلاع‌رسانی، پایگاه اطلاعاتی عبارت است از ذخیره‌ای از پرونده‌های حاوی اطلاعات گوناگون و مرتبط، به صورت یکپارچه و مبتنی بر ساختار واحد که امکان جست‌وجو و بازیابی سریع اطلاعات را توسط رایانه پدید می‌آورد. پایگاه اطلاعاتی را می‌توان بر روی رسانه‌هایی مانند لوح سخت^۱، لوح لرزان^۲، لوح مغناطیسی^۳، لوح نوری^۴ یا هر ابزار دیگر ذخیره کرد (اسحاق‌زاده، قانع، ۱۳۸۱). در این پژوهش، منظور پایگاه‌های اطلاعاتی الکترونیکی سید، مگ‌ایران و نامتن است که به طور پیوسته معادل الکترونیکی مجلات فارسی را ارائه می‌دهند.

محتوای پایگاه‌های اطلاعاتی هوئیزینگ^۵ (۲۰۰۰) محتوا را شامل اطلاعات، خدمات و ویژگی‌هایی می‌داند که در یک وب‌سایت ارائه می‌شوند. در این پژوهش منظور از محتوای پایگاه‌های اطلاعاتی، جامعیت، پوشش موضوعی، وضعیت نمایه‌سازی، پوشش زمانی و دوره‌ی روزآمدسازی است.

ساختار پایگاه‌های اطلاعاتی منظور عناصر مطرح در طراحی محیط رابط کاربر پایگاه‌های اطلاعاتی و بستری است که محتوا را برای کاربران، دسترس‌پذیر می‌سازد.

نشریات ایرانی منظور نشریاتی است که به هر زبانی در ایران منتشر می‌شود و پایگاه‌های اطلاعاتی مورد بررسی در این پژوهش برای دسترس‌پذیرسازی محتوای آن‌ها به وجود آمده‌اند.

1. Hard disk
2. Floppy disk
3. Magnetic disk
4. Optical disk
5. Huizing

فصل ۲

مبانی نظری

و

پیشینه‌ی پژوهش

مقدمه

هدف از تهیه‌ی این فصل آشنایی با مباحث نظری و پیشینه‌ی عملی موجود در حوزه‌ی پژوهش در سطح جهان است. لذا، در این فصل به دو مبحث مبانی نظری و پیشینه‌ی پژوهش پرداخته خواهد شد. در بخش نخست، مبانی نظری و اصول کلی پیرامون مجلات الکترونیکی و پایگاه‌های اطلاعاتی مطرح می‌شود. در بخش پیشینه‌ی عملی، پژوهش‌های مرتبط با موضوع مورد توجه این پژوهش و حوزه‌های وابسته مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

بخش نخست: مبانی نظری پژوهش

هدف از طرح این بخش آشنایی، معرفی، و توضیح مسائل نظری، پیرامون پایگاه‌های اطلاعاتی الکترونیکی مجلات است. به همین منظور ابتدا تعریف مجله، مجله‌ی الکترونیکی، و تاریخچه‌ی مجلات الکترونیکی بیان می‌شود. سپس به اصول کلی مطرح در زمینه‌ی پایگاه‌های اطلاعاتی از جمله تاریخچه، اجزا و انواع آن‌ها پرداخته می‌شود. در نهایت هم مباحثی در رابطه با ارزیابی، انواع آن، و استفاده از سیاهه‌ی واریسی جهت ارزیابی ساختار و محتوای پایگاه‌های اطلاعاتی مطرح خواهد شد.

مجله

یکی از انواع نشریات ادواری مجله است که دو ویژگی خاص نشریه، یعنی انتشار در دوره‌های متوالی و انتشار برای مدت نامعین را، در خود دارد. در دانشنامه‌ی کتابداری و اطلاع‌رسانی، مجله این‌گونه تعریف شده است:

« نشریه‌ای با عنوان مشخص که به صورت شماره‌ها یا جزوه‌هایی پیاپی با فاصله‌ی زمانی منظم برای مدت نامحدود منتشر می‌شود و حاوی مقالاتی درباره‌ی موضوع‌های مختلف از نویسندگان مختلف است. مجله ممکن است برای عامه‌ی مردم تهیه شود و یا اختصاص به موضوع یا گروه معینی داشته باشد. فاصله‌ی زمانی شماره‌های یک مجله معمولاً بیش از سالی یک شماره است» (سلطانی، راستین، ۱۳۸۱، ۳۷۲).